

УДК 94 (477.73) «1944/1953»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.3.213>

*Михайло Федоренко, Сергій Макарчук**

СПРАВА ПРО СПІВПРАЦЮ АКТИВУ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН МИКОЛАЇВЩИНИ З ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ НІМЕЧЧИНИ (1941–1944 рр.)

Анотація: На основі дослідження справи № 1269-с, що зберігається в архіві УСБУ в Миколаївській області, надано аналіз документам Міністерства державної безпеки щодо слідства, яке відбулося в 1946 р. по відношенню до активу євангельських християн Миколаївщини. Встановлено, що звинувачення євангельського активу в тісній співпраці з органами окупаційної влади, має в основному штучний характер. Обвинувачення у видачі гестапо громадян нелояльних нацистському режиму не знайшло реальних доказів. Агітація віруючих на користь окупаційного режиму носила епізодичний характер і відбувалася під примусом. Зроблено висновок, що сам процес над євангельським активом є продовженням антирелігійної політики комуністичної партії та радянської влади періоду пізнього сталінізму 1944–1953 рр.

Ключові слова: Євангельські християни, Міністерство державної безпеки, Миколаївщина, протестантські деномінації, репресії, спецслужби, Південь України

Репресивна політика стосовно представників різних релігійних конфесій, є частиною багатогранної антропофобної політики радянської влади, яку вона реалізовувала за допомогою спецслужб як по відношенню до власних громадян, так і до громадян інших країн. Однією з трагічних сторінок вказаного протистояння, є протистояння між радянською владою та протестантськими конфесіями. Тривалий час вказана проблема майже не досліджувалась радянською історичною наукою, що було обумовлено табуванням згаданої теми за радянських часів. Тому, якщо окремі дослідження радянського періоду виходили у вигляді окремих публікацій, то вони вирізнялися ідеологічною заангажованістю й упередженістю.

Після відновлення незалежності України, відкриття раніш недоступних науковцям архівів Комітету державної безпеки (КДБ), розпочинаються новітні наукові розвідки українських дослідників. Але, незважаючи на достатньо сприятливі умови для дослідження вказаної теми, проблема взаємовідносин між радянською владою та протестантами, ще потребує інтенсифікації наукових розвідок. Однією з лакун, що потребує подальшого дослідження, є репресії щодо євангелістів-баптистів на Півдні України у період пізнього сталінізму 1944–1953 рр.

* Федоренко Михайло Олександрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1713-6492>; e-mail: m.o.fedorenko@gmail.com

Макарчук Сергій Сергійович – кандидат історичних наук, доцент, керівник Обласного центру пошукових досліджень та редакційно-видавничої діяльності (Миколаїв, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4279-1093>; e-mail: ocpdtarvd@ukr.net

Відносно репресій проти протестантів на Півдні України необхідно звернути увагу на статті наступних авторів. Так О. Довбня, у своєму дослідженні, присвяченому сучасній історіографії репресій проти протестантів в УСРР/УРСР 1920-1980-х рр., окреслила та систематизувала основні напрями регіональних досліджень. За її даними, Є. Голошапова дослідила антирелігійну боротьбу партійних і державних органів проти євангельських християн баптистів у період суспільних трансформацій в 1920-1930-х рр. Також перу авторки належать біографії членів баптистської громади Бердянська. Т. Савчук приділила увагу динаміці репресії проти євангельських християн-баптистів (ЄХБ) південної України в 1980-х рр. І. Ніколаєв і Г. Маринченко висвітлили діяльність Свідків Єгови Одещини та Миколаївщини у повоєнний період. Безпосередньо Г. Маринченко, в окремих працях спрямувала свою увагу на механізми тиску радянської влади на протестантські громади Півдня в другій половині 40-х – середині 60-х рр. ХХ ст. Авторка дійшла висновку, що у 1947-1953 рр. репресії, головним чином, були спрямовані на незареєстровані громади, до яких належали християни євангельської віри (ХЄВ) або п'ятидесятники, адвентисти реформатори та «чисті» баптисти. І. Павелко користуючись матеріалами архівно-слідчої справи простежив трагічну долю пастора Ковальова Митрофана Степановича з села Шелюги Запорізької області. Взаємовідносини радянської влади з протестантами Криму в 1920-х рр. розкрито в роботах Р. Белоглазова, а О. Катуніна дослідила вказані відносини в 1940-1960 рр. Сама авторка історіографічного дослідження О. Довбня у висновках звертає увагу на брак комплексних досліджень та історико-статистичних розвідок із залученням документів фонду Галузевого державного архіву СБУ та відомчих архівів управлінь СБУ в областях¹. Трагічні події, що відбувалися в Миколаївській та Одеській областях майже недослідженні. Дисертаційна робота Г. Маринченко торкається вказаної проблеми лише частково, авторка майже не використовує матеріали архівів репресивних органів².

М. Федоренко і С. Макаrchук досліджували репресії протестантських громад п'ятидесятників на Півдні України 1945-1953 рр. Використовуючи архівні справи, що зберігаються в архіві УСБУ в Миколаївській області та матеріали Галузевого державного архіву Служби Безпеки України дослідники дійшли наступних висновків. Метою репресій була поступова ліквідація п'ятидесятників шляхом об'єднання їх з баптистами у Всесоюзній раді євангельських християн і баптистів (ВРЄХБ). Керівництво та громади п'ятидесятників чинили спротив об'єднанню, відмовляючись вступати до ВРЄХБ. Внаслідок опору, партійні та державні органи влади відмовляли громадам п'ятидесятників у реєстрації, що ставило існування громад поза законом. Автори зазначають, що взагалі повоєнні репресії 1945-1953 рр. проти п'ятидесятників України, на сьогодні вкрай мало вивчені і тема потребує подальшого поглибленого дослідження³.

О. Тригуб приділив увагу вивченню агентурно-оперативної роботи радянських спецслужб у протестантському середовищі а також репресіям проти п'ятидесятників

¹ Довбня О. Репресії проти протестантів УСРР/УРСР (1920-1980-ті рр.) у сучасній вітчизняній історіографії: регіональний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич, 2018. Вип. 21. Том 1. С. 15-22.

² Маринченко Г. Відносини радянської влади та церкви в Південній Україні (друга половина 40-х – середина 60-х років ХХ століття): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Миколаїв, 2013. 20 с.

³ Fedorenko M., Makarchuk S. Protestant Pentecostals in the Post-War Repression in Southern Ukraine 1945-1953 // Occasional Papers on Religion in Eastern Europe. 2021. Vol. 41, Iss. 4, Article 8. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol41/iss4/8>

Ізмаїльщини⁴ і Дніпропетровщини⁵ 1945-1953 рр. Аналізуючи матеріали, що зберігаються в Галузевому державному архів Служби Безпеки України, автор висловлює наступну думку. Незважаючи на проголошену Сталіним свободу релігійних сповідань, практики «Великого терору» 1930-х років по відношенню релігійних організацій було збережено. Легалізовані протестантські центри й осередки знаходилися під гласним і негласним контролем. Де гласний контроль здійснювала філія Міністерства державної безпеки (МДБ) – Рада у справах релігійних культур (РСРК), а негласний за допомогою агентурної мережі МДБ. У ході досліджень було доведено, що за 1944-1953 рр. було заарештовано 553 чол. – п'ятидесятників і 185 чол. – адвентистів-реформістів. Виходячи з цього О. Тригуб робить висновок, що репресії залишалися головним інструментом радикального вирішення релігійного питання у повоєнний період⁶.

Таким чином, метою статті є подальше вивчення специфіки взаємовідносин між радянською владою і ЄХБ на Півдні України, скрізь призму репресивних дій МДБ по відношенню до пресвітерів та активу євангелістів Миколаївщини періоду пізнього сталінізму 1944-1953 рр.

У 1944 р. завершилось звільнення України від німецько-нацистських загарбників. Але разом з Червоною армією, на українські землі повернулася Всесоюзна комуністична партія (більшовиків) (ВКП(б)) – з 1952 р. Комуністична партія Радянського Союзу (КПРС) з радянською владою. Відновлення радянської влади на раніш окупованих територіях відбувалось у реставрації політичних і соціально-економічних відношень радянської соціалістичної системи. Політична складова передбачала обов'язкове відродження репресивного апарату у вигляді Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) – з 1946 р. МДБ, і проведенні політичних чисток на звільнених територіях. Обґрунтування необхідності репресій полягало у : 1) виявленні і покаранні громадян, які під час окупації пішли на співпрацю з нацистами (так званих колаборантів); 2) виявлення та ліквідація ворожої агентурної мережі розвідників і диверсантів, що були залишені відступаючими німецькими військами; 3) помста населенню за власні соромні поразки 1941 р.; 4) за допомогою терору, відновлення атмосфери жаху довоєнного періоду, з метою тотального контролю над українським населенням і його підкорення радянській владі.

Під час зачистки звільнених територій від колаборантів, у поле зору радянських спецслужб потрапили також представники різних релігійних конфесій. Це потрапляння було цілком закономірним. Враховуючи вкрай вороже ставлення ВКП(б) і радянської влади до будь-якої релігії, що було обумовлено політикою войовничого атеїзму як складовою частиною партійної ідеології. Масові арешти віруючих, розстріли та заслання духовних лідерів релігійних громад до виправних таборів, особливо під час «Великого терору» 1937-

⁴ Тригуб О.П. П'ятидесятники Ізмаїльщини під прицілом радянських спецслужб // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірник наукових праць. Вип. 8 / відп. ред. М.І. Михайлуца. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. С. 381-387.

⁵ Тригуб О. П'ятидесятники Дніпропетровщини у післявоєнний час (1945-1953 рр.) // Аркасівські читання: історичні та красназавчі дослідження: виклики та перспективи. матеріали XI міжнародної наукової конференції (21-23 травня 2021 р.). Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2021. С. 97-101.

⁶ Trygub O. Agent-Operational Activities of Soviet Security Services in A Protestant Environment (1945-1953) // Occasional Papers on Religion in Eastern Europe. 2021. Vol. 41, Iss. 4, Article 7. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol41/iss4/7>

1938 рр., не додавало з боку віруючих симпатій до партійних і радянських органів. Тому під час окупації України німецько-нацистськими загарбниками, лідери різних релігійних, у першу чергу християнських деномінацій, керуючись тезою, що «всяка влада від Бога» і необхідністю збереження пастви, під час воєнних випробувань пішло на своєрідну «угоду» з окупаційним режимом, розуміючи наслідки відмови у «співпраці» як особисто для себе, так і до вірян. Ступінь цієї «угоди» ще вимагає більш ретельного дослідження та переосмислення. Слід припускати, що згадана «угода» з боку християнських церков носила, більшою мірою, «погоджувальний» характер, за принципом «Кесарево кесареві, а Богові Боже». Очільники церков наочно бачили, що нацисти не краще комуністів і бачили в них чергове господнє випробування, намагаючись приховувати власні думки, стосовно окупаційної влади. З іншого боку, окупаційна влада сприяла налагодженню стосунків з релігійними громадами на загарбаних територіях, дозволивши віруючим відправляти культу, за проголошення підтримки влади Німеччини.

Подібний стан речей не міг пройти поза увагою НКДБ, і починаючи з визволення України від нацистів, радянські репресивно-каральні спецслужби розпочинають зачистку релігійного середовища від «зрадників батьківщини». Особливу увагу було приділено діючим в Україні протестантським конфесіям. Прискіпливе ставлення чекістів до протестантів набуло особливого характеру ще у довоєнні часи. На відміну від православної церкви, яка хоч і була в непошані, але все ж вважалась рідним пережитком минулого та фактично була підпорядкована спецслужбам, протестанти розглядалися як чужорідне, штучне утворення в тілі радянського суспільства. Духовні протестантські центри були розташовані за кордоном, що не надавало можливості повного контролю за їх діяльністю та викликало підозру у використанні західними спецслужбами представників протестантських течій у підривній діяльності. Крім того, слід враховувати, що протестантизм був зароджений у Німеччині і значна частина німців була протестантами. Такий склад речей додавав підозр у нелояльності протестантів до радянської влади та їх співпраці з німецько-нацистськими загарбниками. Як наслідок, відразу після звільнення українських територій розпочинається оперативна розробка протестантського активу.

Прикладом подібної розробки є справа за № 12690-с, яка зберігається в Архіві УСБУ в Миколаївській області. У справі міститься інформація про репресії з боку МДБ по відношенню керівників осередків общин ЄХБ у м. Миколаєві та м. Вознесенську у 1946 р. Справа налічує у собі три томи, 222 – документи на 833-х аркушах. Справу розпочато 27 квітня та закінчено 22 липня 1946 р.⁷

19 квітня 1946 р. заступник начальника відділення 2-го відділу УМГБ по Миколаївській області, капітан Заїкін, розглянувши інформацію про злочинну діяльність старшого пресвітера ВРЄХБ у Миколаївській області, громадянина Мітряєва Федора Юхимовича 1891 р. народження, засудженого в 1937 р. за антирадянську діяльність на 10 років і достроково звільненого у 1940 р. Згідно з показами Федора Шерстюка, що був пресвітером громади п'ятидесятників під час війни, й інших свідків, дійшов наступного висновку. Федір Мітряєв, під час окупації м. Миколаєва, zorganizував та очолив сектантську громаду євангелістів і поставив її діяльність на службу окупантів⁸. Аналізуючи текст

⁷ Архів УСБУ в Миколаївській області. Спр. 12690-с.

⁸ Архів УСБУ в Миколаївській області. Спр. 12690-с. Т. 1. Арк. 2-3.

постанови на арешт Ф. Мітряєва, відразу кидається в очі заангажованість показів свідків. По-перше, звинувачування про співпрацю з окупаційною владою носять загальний характер. Єдиний конкретний факт співпраці, що було наведено, відноситься до вересня 1943 р., коли під час святкування «свята врожаю» Ф. Мітряєв оприлюднив звернення до християн євангельського толку, в якому виступив на підтримку німецької влади та критикою радянської влади, й поширив його багатотисячним тиражем. По-друге, обвинувачення Ф. Мітряєва у видачі гестапо нелояльних до нацистського режиму громадян, базується на інформації про безпосередню участь Ф. Мітряєва та його проповідника М. Нікольського в арешті самого свідка Ф. Шерстюка та його проповідника І. Лучинця⁹. Вказана інформація явно вказує на внутрішні суперечки, що чинилися між лідерами ЄХБ і п'ятидесятників на Миколаївщині під час окупації. З іншого боку, вона вказує на особисті мотиви свідків під час звинувачування. Того ж 19 квітня 1946 р. було виписано постанову про обрання міри перепинення у вигляді арешту Ф. Мітряєва, яку затверджено 23 квітня, а 27 квітня звинуваченого було заарештовано¹⁰.

У ході слідства, крім Ф. Мітряєва було заарештовано ще сім чоловік: Нікольський Микола Васильович, 1905 р. народження, проповідник ЄХБ під час війни в Миколаєві; Кругліков Сергій Анатолійович, 1912 р.н., проповідник ЄХБ в Миколаєві; Гнатенко Карп Якимович, 1908 р.н., проповідник ЄХБ в Миколаєві; Доброжан Никифор Олексійович, 1896 р.н., пресвітер громади ЄХБ м. Вознесенська; Чумак Кіндратій Якимович, 1892 р.н., проповідник ЄХБ у Вознесенську; Власенко Тимофій Леонтійович, 1903 р.н., голова громади ЄХБ у м. Вознесенськ; Станов Василь Миколайович, 1884 р.н., голова громади ЄХБ у м. Вознесенськ.

Якщо проаналізувати постанови на арешт всіх вище перелічених осіб, то можна стверджувати наступне. У цілому, всі обвинувачування поєднані з обвинувачуваннями, що було висунуто Ф. Мітряєву, головним чином, у співпраці з окупаційним режимом та антирадянській пропаганді, у вигляді агітаційних промов серед віруючих громад ЄХБ, а також у приватних розмовах з оточуючими. Особливий наголос робився на звернення Ф. Мітряєва до одновірців у 1943 р. під час «свята врожаю», що проводився під егідою окупантів. Одночасно звинувачування у співпраці з гестапо, яке було висунуто Ф. Мітряєву, у постановою на арешт інших фігурантів справи були відсутні. В той же час представникам активу громади євангельських християн м. Вознесенська додатково було висунуто звинувачення в організації та проведенні урочистого молебну на честь захоплення міста німецькими загарбниками у 1941 р.; участь в організації Українських націоналістів у м. Вознесенськ; збір серед євангельських християн коштів у фонд підтримки німецьких загарбників; участь у пограбуванні майна радянських громадян, що евакуювалися під час німецького наступу та закатованих нацистами радянських громадян єврейської національності; продовження проведення антирадянської агітації проти колгоспного ладу у 1945 р. і проти виборів 1946 р.¹¹

Окремо в справі стоїть постанова про арешт М. Нікольського. На відміну від всіх інших попередніх постанов, постанову на арешт останнього було підписано 30 жовтня

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid. Арк. 4-4зв.

¹¹ Ibid. Арк. 47-48зв., 56-56зв., 64зв.

1945 р. у м. Краснодар. Згідно з постановою на арешт, М. Нікольський, будучи старшим лейтенантом Червоної армії, потрапивши в жовтні 1941 р. в оточення, зрадив Батьківщині. У тому ж 1941 р. він прибув до Краснодара, де виконуючи завдання розвідорганів противника, організував та очолив громаду євангельських християн¹². Справа М. Нікольського була об'єднана зі справою миколаївського активу євангельських християн (що діяв під час окупації) тому, що при звільненні Краснодара від німців, М. Нікольський втік до України та зупинився нарешті в Миколаєві, де продовжив свою релігійну діяльність¹³. Під час звільнення від окупантів України, М. Нікольський втік до Румунії звідки його було репатрійовано та заарештовано у 1945 р.

Аналізуючи протоколи допитів звинувачуваних необхідно зазначити наступне. Зміст питань, які було задано під час допитів, співпадає з текстами обвинувачень. Головним чином допитувались Ф. Мітряєв і М. Нікольський. По суті справи, Ф. Мітряєв був головним обвинувачуваним як голова євангельських християн м. Миколаєва та прилеглих районів. М. Нікольський так само викликав у слідства особливий інтерес, як людина раніш засуджена в 1931 р. за ст. 58-10 КК РСФРР на три роки, звільнений у 1934 р., відбувши покарання на побудові Біломорканалу¹⁴. Крім того запідозреного в зв'язках з німецькими спецслужбами.

Під час допитів Ф. Мітряєва, що тривали з 5 травня по 16 липня 1945 р. (всього 11 допитів), слідство найбільшою мірою цікавили питання: чому він залишився на окупованій території; яким чином очолив і як керував євангельськими громадами Миколаївщини; про співпрацю з окупаційною владою; співпраця з одновірцями м. Вознесенська; про розбіжностях з баптистами і п'ятидесятниками Миколаївщини в організаційних питаннях¹⁵. Подібні питання було задано й іншим фігурантам справи з деякими особливостями.

На перераховані запитання Ф. Мітряєвим та іншими підозрюваними були надані наступні відповіді. Свою присутність на окупованих територіях звинувачувани пояснювали, як правило, швидким наступом німців і відсутністю коштів для евакуації¹⁶. Однак дана аргументація викликає певні сумніви. Скоріш за все заарештовані не планували евакуюватися, оскільки не відчували особливих симпатій до радянської влади, чудово пам'ятаючи її довоєнну політику відносно віруючих, особливо протестантських конфесій. Вочевидь, з їх точки зору, німецька влада була для них меншим злом. Не знаючи, на той час, про звірську сутність нацизму, вони розглядали німців як людей цивілізованих, багато з яких були їхніми одновірцями. Крім того, на Півдні України мешкала велика німецька діаспора, в самих громадах євангельських християн Миколаївщини були присутні німці і вони не вважалися чимось чужим, невідомим. Все це, безумовно, вплинуло на відмову від евакуації звинувачуваних і явно не сприяло пом'якшенню вироку.

Щодо співпраці з окупаційною владою, то протоколи допитів розкривають наступну картину. У протоколах відсутні обвинувачування у безпосередній підтримці німецьких

¹² Ibid. Арк. 11-12зв.

¹³ Ibid. Арк. 90зв. – 91.

¹⁴ Ibid. Арк. 116зв.

¹⁵ Ibid. Арк. 76-115зв.

¹⁶ Ibid. Арк. 84, 227, 241зв., 250, 260, 281, 290зв.

окупантів до 1943 р. Винятком є інформація стосовно проведення урочистого молебну, представниками євангельського активу, на честь захоплення м. Вознесенськ німецькими військами у 1941 р.¹⁷ У цілому ж за період з 1941 по 1942 рр., в протоколах, головним чином, присутня інформація лише про опосередковану співпрацю з окупаційними органами влади. Головним чином вона стосувалася організаційних питань, утворення євангельських осередків і формування їх активу на Миколаївщині, передачі у користування релігійних громад молитовних будинків. Вказаний процес відбувався під повним контролем окупаційної влади, особисто гебітскомісаром Миколаївщини та його окремим представником. Але подібними речами піклувалися не тільки євангельські християни, а й баптисти, п'ятидесятники й інші представники протестантських конфесій, православні також. Тобто ми не спостерігаємо активної підтримки німецької влади з боку євангельських християн за вказаний період¹⁸. Але і подібного роду співпраці було достатньо для обвинувачування узраді та суворого вироку.

Зовсім інша ситуація починає складатися починаючи з 1943 по 1944 рр. Поразка під Сталінградом і на Кавказі, наступ Радянської армії, початок звільнення України, змусили окупаційну владу звернутися до місцевого населення за підтримкою. У даному контексті серед населення поширювалися звернення до населення як самої окупаційної влади, так і представників рухів колабораціоністів і лідерів релігійних громад. Але й у даному разі ми не спостерігаємо активної участі активу євангелістів Миколаївщини і Вознесенщини у згаданих заходах. При всьому бажанні, слідству вдалось встановити лише декілька випадків подібної співпраці. Так, у протоколах допитів і в обвинувачуваннях містяться наступні факти: а) поширення серед віруючих розпоряджень Райхскомісаріата Україна та генерального комісара Миколаївщини; б) звернення до одновірців з нагоди «свята врожаю»; в) збір серед євангельських християн коштів в фонд підтримки німецьких загарбників. Однак, як з'ясувалося, розпорядження Райхскомісаріата Україна і гебітскомісара Миколаївщини було зачитано в євангельських громадах тільки одного разу під час другого з'їзду євангельських християн, що проходив наприкінці липня 1943 р., а також в євангельських громадах Миколаєва, Херсона, Первомайська, Вознесенська та селища Олександрівка¹⁹. Особливу увагу слідство приділило зверненню до «свята врожаю», яке було написано особисто Ф. Мітрянєвим, за вимогою представника гебітскомісаріату Крушеля²⁰. Як що розповсюдження розпоряджень і звернень окупаційної влади ще могло розглядатися як злочин скоєний під примусом, то звернення написане власноруч могло трактуватися вже як безпосередня підтримка окупантів. Слідчі МДБ на допиті кожного із обвинувачуваних робили особистий наголос на вказаному зверненні, роздрукований екземпляр якого було додано до справи серед речових доказів²¹ (рис. 1).

У зверненні, слідчі звернули увагу на тези пов'язані з антирадянською пропагандою та тези, що схвалювали німецький окупаційний режим. В цілому саме звернення уявляє собою вітання вірних церков євангельських із закінченням чергового календарного року та

¹⁷ Ibid. Арк. 256зв. – 257, 267-267зв., 299.

¹⁸ Ibid. Арк. 84зв. – 89зв.

¹⁹ Ibid. Арк. 99-100.

²⁰ Ibid. Арк. 100.

²¹ Архів УСБУ в Миколаївській області. Спр. 12690-с. Т. 2. Арк. 186.

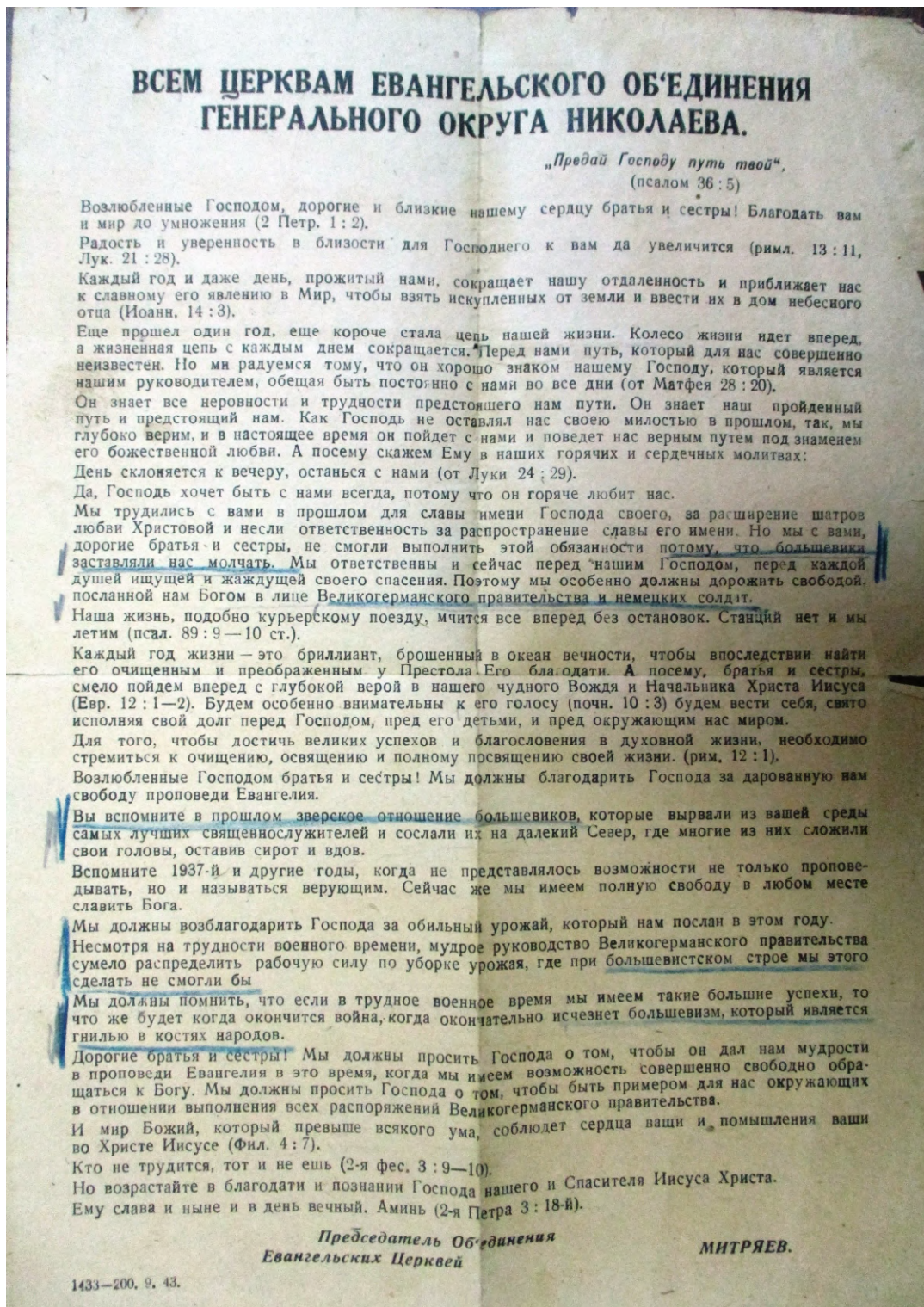

Рис. 1. Звернення Ф. Мітрянєва до «свята врожаю», 1943 р.
(Архів УСБУ в Миколаївській області. Спр. 12690-с. Т. 2. Арк. 186. Речові докази)

польових робіт. Побудовано у притаманному протестантським проповідникам стилі, подяка Господу з численними посиланнями на розділи Старого та Нового Заповітів. У той же час, автор нагадує вірянами про неможливість за радянських часів вільно хвалити Господа та про репресії, які зазнали протестантські громади на чолі з проповідниками та пресвітерами від радянської влади.

У вказаних положеннях слідчі відразу побачили брудний наклеп на владу робітників і селян. І дійсно, Ф. Мітряєву, засудженому в 1937 р. за релігійну діяльність на 10 років, як нікому було відомо, що ніяких репресій у СРСР не було, особливо по відношенню до лідерів релігійних громад різних конфесій, а громадяни мали спроможність відправлення будь-якого релігійного культу за власним бажанням. Доказом цього була славнозвісна сталінська конституція 1936 р., яка проголошувала свободу совісті в СРСР. Крім того, Ф. Мітряєв у своєму зверненні вихваляв і звеличував великогерманський уряд і німецьких солдат, які принесли, з його слів, волю вірянам. Також автор дякував німецькому урядові за ефективну організацію по збору великого врожаю, який надіслав віруючим Господь. Одночасно він натякнув на безпорадність більшовиків у даній справі та назвав більшовизм «гниллю на кістках народів». Закінчується звернення закликком до виконання розпоряджень германського уряду та молитви.

З точки зору слідчих МДБ, вказане звернення було красномовним доказом зрадницької діяльності як самого Ф. Мітряєва, так і всіх хто разом з ним проходив по справі. Однак необхідно зазначити, що Ф. Мітряєв і актив євангельських християн Миколаївщини дійсно не відчували до радянської влади вдячного почуття, враховуючи її ставлення до віруючих. У той же час вони навряд чи доброзичливо ставились і до окупаційної влади, бо бачили, що вона так само несе в собі антилюдську сутність. Крім того, автор писав звернення за наказом і примусом окупантів, від нього не слід було очікувати патріотичних гасел на кшталт «За Родину! За Сталіна!», він був жертвою обставин, що склалися. В той же час, як було сказано вище, звернення до «свята врожаю» посіло одне з головних місць у доказах провини обвинувачуваних.

Окремо стоїть у справі епізод про звинувачування у зв'язку з українськими націоналістами. По ньому проходив лише представник вознесенського активу євангельських християн К. Чумак, якого разом з сином Олександром звинуватили у зв'язку з представниками національного українського руху Гузикевичем і Раєвським. Однак К. Чумак не визнав вказаних зв'язків²².

Щодо протиріч між євангельськими християнами, баптистами і п'ятидесятниками, матеріали допитів надають наступну інформацію. Між представниками перелічених течій, під час окупації відбувалася боротьба за паству. Так представники баптистської течії поширювали серед вірних євангельських християн, що їх діяльність у Німеччині заборонена на відміну від баптистів. Тому Ф. Мітряєв був змушений у 1942 р. звернутися до представника берлінського євангельського товариства «Світло на Схід» Фогеля. Під час листування Фогель довів до відома, що баптисти та євангелісти діють у Німеччині на загальних засадах і закликав всебічно підтримувати німецьку владу. З текстом листа Фогеля Ф. Мітряєв ознайомив своїх помічників С. Круглікова і Е. Гнатенко, а також зачитав під час

²² Архів УСБУ в Миколаївській області. Спр. 12690-с. Т. 1. Арк. 268-268зв.

зборів євангельської громади. Вказане листування додатково, з боку слідства, свідчило про свідому співпрацю обвинувачуваних у співпраці з окупантами²³.

Набагато складніша ситуація склалася з п'ятидесятниками. Інформація щодо конфлікту між керівництвом євангельських християн і п'ятидесятниками міститься у протоколах допитів Ф. Мітряєва, М. Нікольського і свідка Ф. Шерстюка. Під час надання свідчень по справі, Ф. Шерстюк, який під час окупації очолював громаду п'ятидесятників Миколаївщини, звинуватив Ф. Мітряєва, М. Нікольського і весь актив євангелістів у тісній співпраці з миколаївським генерал-секретаріатом і гестапо, якому згадані Ф. Мітряєв і М. Нікольський видали самого Ф. Шерстюка та його проповідника І. Лучинця. Вказане свідчення нарешті вплинуло на більш суворе покарання Ф. Мітряєву і М. Нікольському.

При аналізі протоколів допитів згаданих фігурантів справи, було з'ясоване наступне. Покази Ф. Шерстюка мають риси заангажованості. На початку допиту він заявив, що не має до обвинувачуваних неприязні, після чого подав Ф. Мітряєва та його активістів як головних прибічників окупантів, завдяки яким він опинився за ґратами. Чомусь свідок ретельно замовчував, що він належав до течії п'ятидесятників, позиціонуючи себе як пастора християн євангелістів. Конфлікт з Ф. Мітряєвим він пояснив намаганням останнього, використовуючи тісні зв'язки з генерал-секретаріатом, підпорядкувати собі всі громади євангельських християн, що діяли на Миколаївщині. В ході проведення другого з'їзду місцевих євангельських християн в липні 1943 р., між Ф. Шерстюком і Ф. Мітряєвим розпочалась суперечка стосовно об'єднання всіх євангельських громад і правил формування правління, в яке Ф. Мітряєв провів своїх представників. Суперечку вирішили залагодити за посередництвом генерал-секретаріату, але представники окупаційної влади будучи підбуреними Ф. Мітряєвим і М. Нікольським заарештували Ф. Шерстюка і його проповідника І. Лучинця²⁴.

Покази самих обвинувачених дещо відрізняються від показів свідка. Звісно, що вони заперечили свою участь в арешті керівників громади п'ятидесятників і надали власну версію тогочасних подій. За їх свідченнями окупаційна влада поставила вимогу об'єднання всіх протестантських конфесій в одну релігійну організацію на чолі громади євангелістів, як найбільш чисельної. Процес об'єднання дійсно обговорювався на другому місцевому з'їзді у липні 1943 р. Під час з'їзду п'ятидесятники, які перебували у меншості, почали вимагати рівного представництва в органах правління. Прибувши до генерал-комісаріату заради вирішення суперечливих питань, Ф. Шерстюк і його проповідник І. Лучинець розпочали читати вітальний лист до німецької влади, але були звинувачені у відмові до об'єднання та заарештовані на подив Ф. Мітряєва і М. Нікольського²⁵.

Вказана інформація свідчить, що під час окупації між різними конфесіями протестантів, незважаючи на війну й окупаційний стан, чинилася боротьба за сфери впливу. Слід зазначити, вказана боротьба хоч і була природною, кожна релігійна деномінація намагалася поширити свій вплив серед потенційних віруючих, але ця боротьба не прикрашала жодну зі сторін.

Щодо протоколів допитів свідків, то слід зазначити, що питання, які задавали слідчі,

²³ Ibid. Арк. 105-105зв.

²⁴ Архів УСБУ в Миколаївській області. Спр. 12690-с. Т. 2. Арк. 56-61.

²⁵ Архів УСБУ в Миколаївській області. Спр. 12690-с. Т. 1. Арк. 90зв. – 91, 223-223зв.

практично співпадають з питаннями, що задавалися обвинуваченим. При тому слід додати, що у більшості, за винятком деяких випадків, свідки не могли надати інформацію стосовно активної співпраці фігурантів справи з німецькими окупантами²⁶.

Наприкінці слідства, 22 липня 1946 р. був зроблений обвинувальний висновок, згідно з яким всі обвинувачені: Ф. Мітряєв, М. Нікольський, С. Кругліков, К. Гнатенко, Н. Доброжан, К. Чумак, Т. Власенко, В. Станов, були визнані винними у скоєних злочинах проти радянської влади. Їм було інкриміновано, що залишившись на окупованій території, вони створили антирадянські організації євангельського толку. В квітні 1942 р. розпочали активну співпрацю з німецькими загарбниками. У березні 1943 р. Ф. Мітряєв прочитав серед свого активу промову генерал-комісара із закликом до підтримки німецького уряду, а у липні того ж 1943 р., на другому обласному з'їзді керівників громад євангельських християн оголосив директиву Райхскомісаріату Україна з аналогічними закликами. Звернення Ф. Мітряєва до «свята врожаю» також було додано до звинувачень. У провину ставились зв'язки з керівником євангельського товариства в Берліні Фогелем і керівником українських євангелістів Скринником. Окремо Ф. Мітряєв і М. Нікольський обвинувачувалися в арешті громадян Шерстюка і Лучинця. С. Круглікову і К. Гнатенку в провину ставилося виконання розпоряджень Ф. Мітряєва у поширенні нацистської пропаганди. Керівники вознесенської євангельської громади – Н. Доброжан, К. Чумак, Т. Власенко і В. Станов були обвинувачені в організації урочистого молебну у 1941 р. на честь захоплення німцями м. Вознесенськ та антирадянській пропаганді²⁷.

Після судового засідання, 7 серпня 1946 р., військовий трибунал військ УВС СРСР Миколаївської області у складі майора юстиції Артикова, майорів Мизіна і Гусєва, без присутності сторін звинувачення та захисту, всім фігурантам справи оголосили вирок.

Всіх обвинувачуваних було визнано винними у скоєних злочинах і засуджено: до каторжних робіт строком на 20 років Ф. Мітряєва, і на 15 років М. Нікольського; С. Круглікова, К. Гнатенка, Н. Доброжана, К. Чумака і Т. Власенка було засуджено до 10 років виправних таборів; В. Станова на 5 років виправних таборів²⁸.

Виходячи з аналізу всіх вищезгаданих документів, можна прийти до наступних висновків. Документи справи розкривають одну зі сторінок репресивної політики радянського режиму по відношенню до представників протестантських конфесій у повоєнний період. Встановлено, що звинувачення євангельського активу в тісній співпраці з органами окупаційної влади, має в основному штучний характер. Обвинувачення у видачі гестапо нелояльних нацистському режиму громадян не знайшло реальних доказів. Агітація віруючих на користь окупаційного режиму носила епізодичний характер і відбувалася під примусом. Головним речовим доказом щодо агітації на підтримку Німеччини виявилось лише одне звернення до віруючих євангелістів. Звернення було написано пресвітером євангельської церкви та головним обвинуваченим у справі Федором Мітряєвим, за наказом генерал-комісара Миколаївщини до «свята врожаю».

Одночасно, керівництво євангельських християн Миколаївщини дійсно не відчувало симпатій і до радянської влади. Воно пам'ятало її антирелігійну політику та репресії до

²⁶ Архів УСБУ в Миколаївській області. Спр. 12690-с. Т. 2. Арк. 1-95.

²⁷ Ibid. Арк. 171-185.

²⁸ Ibid. Арк. 226-236.

представників протестантських конфесій. У матеріалах справи виявлено проблеми, які виникали між керівниками євангельських християн, баптистами та п'ятидесятниками. Головним чином, вони стосувалися боротьби за контроль над усіма протестантськими деномінаціями області. Зроблено висновок, що сам процес над євангельським активом є продовженням антирелігійної політики комуністичної партії та радянської влади у період пізнього сталінізму 1944-1953 рр., та участь уцьому процесі радянських спецслужб.

Mykhailo Fedorenko, Serhii Makarchuk

**The case of the cooperation of the active evangelical Christians
of the Mykolaiv Region with the occupation authorities of Germany (1941-1944)**

Abstract: Based on the study of case No. 1269-s, which is kept in the archives of the Security Service of Ukraine in the Mykolaiv region, an analysis of the documents of the Ministry of State Security regarding the investigation into the assets of evangelical Christians in the Mykolaiv region was provided. It has been established that the accusation of the evangelical asset of close cooperation with the bodies of the occupation authorities is mainly artificial in nature. The accusation of extradition to the Gestapo of citizens disloyal to the Nazi regime found no real evidence. The agitation of believers in favor of the occupation regime was episodic in nature and took place under coercion. The main physical evidence regarding the campaign in support of Germany turned out to be only one appeal to believing evangelists. The appeal was written by the presbyter of the Evangelical Church and the main defendant in the case, Fyodor Mitryaev, by order of the general commissar of the Mykolaiv region for the "Harvest Day". At the same time, the leadership of the evangelical Christians of the Mykolaiv region really did not feel sympathy for the Soviet government either. It remembered her anti-religious policy and repression of Protestant denominations. The case materials revealed problems that arose between the leaders of evangelical Christians, Baptists and Pentecostals. They mainly concerned the struggle for control over all Protestant denominations in the region. It was concluded that the trial of the evangelical asset itself is a continuation of the anti-religious policy of the Communist Party and the Soviet government during the late Stalinism period of 1944-1953.

Keywords: Evangelical Christians, Ministry of State Security, Mykolaiv region, Protestant denominations, repression, special services, the South Ukraine